

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Araştırma Görevlisi Doktor
Zafer BENZERHarran Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü
zaferbenzer@harran.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7549-6731>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 06/12/2024 14/12/2024

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1597648>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

19. Asrın Ortalarında Halep-Musul-Bağdat Hattında Aneze Ve Şammar Aşiretlerinin Mücadelesi Üzerine Bir Değerlendirme

*An Evaluation on the Struggle between Aneze and Şammar
Tribes on the Aleppo-Mosul-Baghdad Line in the Middle of the
19th century*

Öz

Osmanlı Devleti, son dönemlerinde Anadolu topraklarının güneydoğusu ile Irak ve Suriye'de Arap aşiretlerinin çekişme ve şekavetleriyle meşgul olmak zorunda kalmıştır. Bu aşiretlerin başında kalabalık nüfuslu ve bedevi yaşam tarzları sebebiyle sürekli hareket halinde olan Aneze ve Şammar aşiretleri yer almıştır. Bu aşiretler 19. asır boyunca Halep, Musul, Şam, Bağdat hattından Fırat Nehri kıyılarına kadar yayılmış ve bunlar arasında güç mücadeleleri meydana gelmiştir. Hakimiyet kurma ve nüfuz alanlarını genişletme çabasıyla kaynaklı bu mücadeleler zaman zaman çatışmaya dönüşmüştür. Bu çatışmaların yaşandığı dönemlerden biri de 1850-1860 seneleri arasındadır. Hatta 1857 sonu ve 1858 başlarında bu iki aşiret birbirleriyle savaşır duruma gelmiştir. Çalışmanın amacı, 19. asrın ortalarında bu iki aşiret arasında yaşanan güç mücadelesinin neden ve sonuçlarıyla bölgeye etkilerini ortaya koyabilmektir. Yapılan araştırma sonucunda, meydana gelen çatışmaların daha çok Şammar Aşireti'nden kaynaklandığı, ortaya çıkan muharebelerdeyse Anezelilerin üstün geldiği belirlenmiştir. Muharebe sonrası Aneze Aşireti'nin etki alanını daha da genişlettiği fakat bazı asayişsizliklere de yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın temel kaynakları arasında başta Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki konuyla ilgili arşiv vesikaları olmak üzere çeşitli telif ve tetkik eserler yer almaktadır.

*Bu çalışma, 21-24 Kasım 2024 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen 5. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü olarak sunulan ve özet olarak basılan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

ATIF: BENZER, Zafer, "19. Asrın Ortalarında Halep-Musul-Bağdat Hattında Aneze Ve Şammar Aşiretlerinin Mücadelesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/4 (Aralık 2024), s. (394-404)

CITE: BENZER, Zafer, "An Evaluation on the Struggle between Aneze and Şammar Tribes on the Aleppo-Mosul-Baghdad Line in the Middle of the 19th century", *Journal of History and Future*, 10/4 (December 2024), pp. (394-404)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Suriye, Irak, Arap Aşiretleri, Aneze, Şammar.

Abstract

During its last periods, Ottoman Empire had to deal with the conflicts and brigandage among Arab tribes in southeast Anatolia, Iraq, and Syria. Among these tribes were Aneze and Şammar that were constantly on the move due to their crowded population and bedouin lifestyles. They spread from Aleppo, Mosul, Damascus, Baghdad line to the banks of Euphrates during 19th century and power struggles arose resulting from their effort to establish dominance and expand influence that turned into conflicts occasionally. They were in conflict between 1850-1860 and in war towards the end of 1857 and beginning of 1858. Therefore, this study is unique in these terms. Main sources are archive documents from the Presidency Ottoman Archive and various copyrighted and research works. As a result, it was determined the conflicts that occurred were mostly caused by the Şammar Tribe and the Anezelis prevailed in the resulting battle. It was also concluded the Aneze Tribe further expanded its sphere of influence but caused some disorderliness.

Keywords: Ottoman Empire, Syria, Iraq, Arab Tribes, Aneze, Şammar.

Giriş

Halep-Musul-Bağdat hattı, tarih boyunca Ortadoğu'nun siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan en önemli bölgelerinden biri olmuştur. Bu bölge, Mezopotamya'dan Akdeniz'e uzanan ticaret yollarının merkezinde yer almasının yanı sıra, göçebe aşiretlerin yaşam alanlarının kesişim noktası olması nedeniyle de tarihsel olarak büyük bir stratejik öneme sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılda bölgeyi fethedip yönetimi altına almasından sonra da bu stratejik önem devam etmiş, ancak bölgedeki aşiret yapısı, Osmanlı merkezi otoritesiyle sürekli bir etkileşim ve gerilim içinde olmuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu bir yandan sınırlarını korumaya ve modernleşme çabalarını sürdürmeye çalışırken, diğer yandan yerel otoriteleri ve aşiretleri kontrol altında tutma mücadelesi vermekteydi. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Tanzimat reformları kapsamında merkezileşme politikalarını devreye sokmuş, yerel güç odaklarının etkisini azaltmak amacıyla idari ve askeri bir dizi düzenleme yapmıştır.¹ Ancak, özellikle göçebe aşiretlerin yoğun olduğu bölgelerde bu politikaların uygulanması ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Halep-Musul-Bağdat hattındaki Aneze ve Şammar aşiretleri, bu çerçevede hem Osmanlı idaresiyle hem de birbirleriyle ilişkileri ve çatışmalarıyla dikkat çeken iki güçlü aktör olarak öne çıkmaktadır.

Aneze ve Şammar aşiretleri, sadece bölgedeki otorite boşluklarından faydalanarak kendilerine geniş bir hareket alanı yaratmamış, aynı zamanda bu boşluğu doldurmak için

1 *Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Proje Yöneticisi İsmet Binark, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1993, s. 73-74; Aşiretler üzerinde devlet düzeninin tesisi için bkz. Osman Karlangıç, "19. Yüzyılın Ortalarında Antakya-Maraş Güzergâhında Asayiş Sorunları ve Devlet Düzeninin Yeniden Tesisi", *Siyasi, Sosyal, Ekonomik Bakış Açılılarıyla Ortaçağ'dan Cumhuriyet'e Yeni Yaklaşımlar*, ed. Tekin İdem, Sonçağ Akademi Yayınları, Ankara, 2022, ss. 185-211.

birbirleriyle kıyasıya bir rekabete girmiştir. Bu rekabetin temelinde, göçebe aşiretlerin ekonomik ve toplumsal yaşamını belirleyen faktörler, özellikle otlak ve su kaynakları üzerindeki kontrol mücadelesi yatmaktadır. Bunun yanı sıra ticaret yollarının güvenliği, kervanlardan alınan vergiler ve yerel halkla kurulan ilişkiler de bu aşiretler arasındaki çatışmaların önemli unsurlarını oluşturmuştur. Bu bağlamda, Halep-Musul-Bağdat hattında yaşanan mücadeleler, sadece yerel düzeyde bir güç mücadelesi değil, aynı zamanda Osmanlı'nın merkezileşme politikalarının bölgedeki etkileriyle de yakından bağlantılıdır.

Osmanlı İmparatorluğu, Aneze ve Şammar gibi güçlü aşiretleri denetim altına almak için çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Askeri seferler, vergi düzenlemeleri ve yerel liderlerle yapılan ittifaklar, Osmanlı'nın bölgedeki nüfuzunu artırma çabalarının bir parçasıdır. Ancak bu politikalar, çoğu zaman beklenen sonuçları vermemiş, aksine aşiretler arasındaki gerilimleri daha da artırmıştır. Özellikle Tanzimat reformlarının getirdiği düzenlemeler, göçebe yaşam tarzını ve aşiretlerin geleneksel ekonomik faaliyetlerini tehdit etmiş, bu durum Osmanlı otoritesine karşı direnişin temel nedenlerinden biri olmuştur. Bu çalışmada ilgili dönemde Aneze ve Şammar aşiretleri arasında Halep-Musul merkezli ortaya çıkan ve Urfa'dan Bağdat'a kadar yayılan çatışmalar konu edilmiştir. Araştırmada literatür taraması, arşiv taraması ve belge analizi yöntemleri kullanılmıştır. Literatür taraması sonucunda, bahsi geçen aşiretleri konu alan çeşitli bilimsel yayınlara ulaşılabilmeyle birlikte ilgili dönemde bu aşiretler arasındaki güç mücadelesini konu alan müstakil bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Dolayısıyla bu iki aşiret arasındaki güç mücadelesinin; nedenleri, sonuçları ve bölgeye etkileri bakımından ilk kez incelenecek olması çalışmanın özgün tarafıdır.

Aneze Aşireti

Aneze Aşireti, Arap yarımadasında ve Ortadoğu'da tarih boyunca geniş bir coğrafyada etkili olmuş büyük bir göçebe aşiret konfederasyonudur. İslam öncesi dönemde de varlığına dair izler bulunan bu aşiret, İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte hem siyasi hem de sosyal anlamda daha fazla güç kazanmıştır. Halep, Şam, Musul ve Hicaz bölgelerinde etkin olan Aneze, 18. ve 19. yüzyılda Ortadoğu'nun göçebe toplum yapısının en önemli temsilcilerinden biri olarak dikkat çeker. Aşiret, kabileler ve alt kabilelerden oluşan geniş bir konfederasyon yapısına sahiptir. Aşiret yapısı, göçebe yaşam tarzına uygun olarak, sıkı bir hiyerarşi yerine esnek ve liderlik odaklı bir düzen üzerine kuruludur.²

Aneze aşiretinin ekonomik faaliyetleri, büyük ölçüde göçebe yaşam tarzına dayalıdır. Göçebe olarak yazlık-kışlık hayatı da yaşayan Aneze Aşireti, kış ayı başlarında develerini de alarak güneye doğru Şammar tepelerine göç etmekteydiler. Develer doğruduktan sonra yani baharın gelmesiyle birlikte Mart-Nisan aylarında tekrar kuzeye gelerek yazlık arazilerine yerleşmişlerdir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin güneyinde, Suriye çöllerinde mutlak hâkimiyet kurmuşlardı. Bölgede bir tehlike unsuru olarak varlık gösteren dağınık Aneze kabileleri, yağma yoluyla yerel halkı ve ticareti zor durumda bırakmıştır.³

2 Tafsilatlı bilgi için bkz. Zafer Benzer, *Osmanlı Dönemi Urfa Bölgesinde Aşiret-Devlet İlişkileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2022, s. 116-131; Mehmet Nuri Şanda, *Urfa Sancağı ve Çevresinde Aşiretler (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2021, s. 259-262.

3 H. Reckendorf, "Aneze", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, s. 433-434.

1850-1860 yılları arasında Anezelilerin Halep'e düzenlediği saldırılar, bölgenin ekonomik ve sosyal dengelerini derinden sarsmıştır. Halep gibi önemli bir ticaret ve kültür merkezi, bu saldırılar nedeniyle büyük zarar görmüş, güvenlik problemleri artmıştır. Osmanlı yöneticileri, özellikle Halep ve Bağdat gibi stratejik bölgelerdeki aşiret faaliyetlerini dengelemek için zaman zaman aşiretleri birbirine karşı kullanma politikasına başvurmuştur. Bu bağlamda Bağdat Valisi Ali Paşa, Şammar aşiretine karşı Anezelilerin desteği istemiştir. Ancak Anezeliler, Şammar isyanını bastırdıktan sonra bu fırsatı kendi lehlerine çevirerek Bağdat çevresinde yerleşmiş ve şehri kuşatarak valiyi zor durumda bırakmışlardır.⁴

Şammar Aşireti

Orta Doğu'da geniş bir coğrafyaya yayılmış, Arap kökenli önemli bir aşirettir. Tarihi kökeni ve siyasi etkisi itibarıyla bölgede uzun bir geçmişe sahiptir. Irak, Suriye ve özellikle Necid bölgesi (Suudi Arabistan) ve çevresinde yoğunlaşmıştır.⁵ Aşiret, genellikle alt kabilelerden oluşan büyük bir konfederasyon yapısına sahiptir. Her alt kabile, kendi liderine (şeyh veya emir) bağlıdır ve bu liderler aşiretin genel stratejilerini belirler. İslam öncesi ve sonrası dönemde Arap yarımadasında göçebe bir yaşam sürdürmüş olan bu aşiret, zamanla kuzey bölgelerine yayılmıştır. Osmanlı döneminde, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda Şammar, Fırat ve Dicle havzasındaki güçlü aşiretlerden biri haline gelmiştir. Göçebe bir yaşam tarzı sürdüren bu aşiret hem Osmanlı otoritesine meydan okuyan hem de yer yer onunla iş birliği yapan bir yapı sergilemiştir.

19. yüzyılın ortalarında Şammarü'l-Cerba Aşireti'nin Bağdat'a tâbi olan kısmı dokuz kabileden meydana gelmekte ve bu kabileler de kendi içerisinde birçok taifeye ayrılmaktadır. Göçebe halde yaşayan bu aşiret, deve, koyun, at ve kısrak beslemektedir. Musul ile Bağdat arası başta olmak üzere bazen Fırat ve Dicle nehirleri arasında Cezire olarak tabir edilen bölgelerine kadar yayılmıştır.⁶ 19. yüzyılın başlarından itibaren Şammar Aşireti, Osmanlı Devleti'nin taşra yönetimi üzerinde derin bir etki yaratmış, özellikle Irak, Suriye ve Anadolu'da asayiş problemlerinin başat aktörlerinden biri olmuştur. Osmanlı'nın zayıflayan merkezi otoritesi, bu büyük aşiret konfederasyonunun bölgesel güç dengesinde öne çıkmasına olanak sağlamış ve Şammar Aşireti, yerel idareci rollerine bürünerek etkinliğini artırmıştır.⁷

Mücadelelerin Temel Nedenleri ve Özellikleri

19. yüzyılın ortalarında Aneze ve Şammar aşiretleri arasındaki mücadelenin nedenleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun idari yapısı, ekonomik ve sosyal dinamikler, aşiretlerin iç organizasyonları ve bölgenin coğrafi koşulları çerçevesinde ele alınabilir. Bu nedenler

-
- 4 Abdülkerim Özaydın, "Aneze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, 1991, s.195-196.
 - 5 A. Guillaume, "Şammar (Şemmer)", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 407.
 - 6 Mehmed Hurşid (Paşa), *Seyâhatnâme-i Hudûd*, Çev. Alâattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul, 1997, s. 166-167.
 - 7 Ramazan Sonat, "Bir Arap Aşiretinin XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Irak, Suriye ve Anadolu Üçgeninde İcra Ettiği Faaliyetler ve Osmanlı Devleti'nin Bu Faaliyetler Karşısındaki Tutumu: Şammar Aşireti Bağlamında Devletin Aşiretlerle İmtihanı Üzerine Bir Çalışma", *Geçmişten Günümüze Tarih Araştırmaları*, edt. Mutlu Adak, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 356.

hem yerel düzeydeki güç dengelerini hem de daha geniş tarihsel bağlamdaki dönüşümleri anlamak açısından önemlidir. Bunların yanı sıra çöl toplumlarının kültürel özellikleri ve aşiret geleneklerinin şekillendirdiği güç dinamikleri yer alır. Bedevi aşiretlerin tarih boyunca benimsediği katı gelenekler, aşiretler arası rekabetin sürekliliği ve ekonomik kaynak arayışları bu tür olaylara zemin hazırlamıştır. Özellikle gazve ve huva gibi uygulamalar, bölgedeki eşkıyalık olaylarının anlaşılmasında kayda değer bir öneme sahiptir.⁸

Otlak ve Su Kaynakları Üzerindeki Rekabet: Göçebe toplumların temel geçim kaynağı olan hayvancılık, verimli otlaklar ve su kaynaklarına bağlıdır. Aneze ve Şammar gibi büyük aşiretler, geniş sürülere sahip olduklarından, kaynakların kontrolü hayati bir öneme sahipti. Halep-Musul-Bağdat hattı, büyük ölçüde yarı kurak ve çöl alanlarından oluşmaktaydı. Bu bölgelerdeki kaynaklar sınırlı ve mevsimsel olarak değişkendi. Otlakların ve su kaynaklarının paylaşımı üzerindeki gerilim, zaman zaman çatışmalara yol açtı. Aşiretler, geçici ittifaklar kurarak veya rakip grupların otlaklara erişimini engelleyerek avantaj sağlamaya çalıştı. Bu durum, otlak rekabetini sadece ekonomik bir mesele olmaktan çıkararak siyasi bir mücadeleye dönüştürdü.⁹

Ticaret Yolları Üzerindeki Hakimiyet: Osmanlı İmparatorluğu'nun Halep, Musul ve Bağdat gibi önemli şehirlerini birbirine bağlayan ticaret yolları, hem ekonomik kazanç hem de stratejik değer taşıyordu.¹⁰ Aşiretler, bu yollar üzerindeki geçişleri kontrol ederek ticaret kervanlarından haraç veya vergi topluyordu. Bu tür gelirler, aşiretlerin ekonomik güçlerini artırıyor ve daha fazla bölgeyi kontrol etmelerine olanak tanıyordu.¹¹ Osmanlı Devleti, bu yollar üzerindeki güvenliği artırmak ve ticareti serbest bırakmak için müdahalelerde bulunsa da aşiretler, Osmanlı'nın merkezileşme çabalarına direnç gösterdi.¹²

Osmanlı'nın Merkeziyetçi Reformlarına Direniş: 19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat reformları çerçevesinde, taşradaki otoritesini artırmak için idari ve mali düzenlemeler yaptı. Bu süreç, aşiret yapılarının geleneksel özerkliğine tehdit olarak algılandı. Osmanlı'nın vergi ve askerlik uygulamalarını yaygınlaştırma çabası, göçebe toplumların tepkisine neden oldu. Aneze ve Şammar aşiretleri gibi gruplar, göçebe hayat tarzlarının merkezi otorite tarafından kısıtlanmasına karşı silahlı direnişe geçti.¹³ Mülkiyet

8 Bu konu hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Yasin Taş, "Osmanlı Topraklarında Eşkıyalık Teaddileri ya da Irak-Suriye Bölgesi Arap Aşiretlerinin Ekonomik Kaynakları: Gazve ve Huva", *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan*, ed. Burak Kocaoğlu, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, ss. 839-856.

9 "Halep Vilayeti ile Zor Mutasarrıflığına Aneze Aşairi'nin Harran ve Rakka Kazaları'na külliyetli gelerek su başları ve hayvan reyine salih mahalleri işgal ve mevaşiyi zarar ve muvata sevk ile tahribata ve her sene vuku bulan muhacemeleri dolayısıyla mezkur kazalar aşairinin de temkin ve iskanlarına mani olmakda bulduklarından ve Aneze ve Şammar aşiretleri arasında mühim bir müsademe vukua geleceği haber alınarak liva müfrezesinden mümkün olan kısmı mahalline gönderilmiş ise de meni müsademeye kafi olamadığından..." BOA., DH.ŞFR., 41-240.

10 Mehmet Emin Üner, *Urfa Gümrük Defterleri Transkripsiyon ve Değerlendirme (H. 1148-1153/M. 1736-1741)*, Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Şanlıurfa 2017, s. 308.

11 Bayram Nazır, "Irak'taki Aşiretler Hakkında Osmanlı Devlet Adamlarının Gözlemleri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar 2008, S. 15, s. 18.

12 Zafer Benzer, "XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Urfa Bölgesindeki Aşiretlerin Eşkıyalık Hareketleri Üzerine Bazı Tespitler", *History Studies*, C. 14, S. 2, (Mayıs 2023), s. 293.

13 Kemal Yakut, "Tanzimat Döneminde Irak ve Suriye'de Arap Aşiretleri ve Devlet", *Yeni Türkiye*, Y. 2016, S. 83, s. 484-485.

hususunda da Osmanlı'nın arazi reformları, göçebe aşiretlerin geleneksel otlak kullanma haklarını sınırlandırdı. Bu reformlar, aşiretler arasındaki rekabeti daha da artırdı.

Aşiretler Arası Güç Dengesi: Aneze ve Şammar aşiretleri, bölgenin en büyük ve güçlü göçebe gruplarından ikisiydi. Aralarında geçmişten gelen bir husumet hali vardı.¹⁴ Bu büyüklük ve güç, kaçınılmaz olarak bir liderlik mücadelesini beraberinde getirdi. Hiyerarşik yapı ve liderlik mücadelesi çerçevesinde aşiretler içindeki alt gruplar, kendi aralarında da rekabet ediyordu. Bu rekabet, Aneze ve Şammar arasındaki mücadeleyi daha karmaşık hale getirdi. Göçebe topluluklarda, bir aşiretin gücü, yalnızca ekonomik kaynaklarıyla değil, aynı zamanda askeri başarıları ve diğer aşiretler üzerindeki etkisiyle de ölçülüyordu. Bu nedenle Aneze ve Şammar, birbirine üstünlük sağlamak için sürekli bir mücadele içindeydi.¹⁵ Aşiret reisleri veya şeyhlerinin devlet nezdinde itibar kazanması demek diğer aşiretlere karşı daha prestijli bir konuma gelmesi demekti. Aşiret şeyhlerinin muhtelif konularda desteklerinin alınması veya faydalı işlerde bulunmaları, onların maddi ve manevi mükâfatlandırılmasına olanak sağlıyordu. Merkezi hükümet bu şekilde aşiretlerin şekavetlerine mâni olmaya çalışıyordu.¹⁶

Merkezi Otoritenin Yetersizliği: Bu dönemde Osmanlı merkezi otoritesinin bölgedeki etkisizliği hem iç hem de dış faktörlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 1839'da Tanzimat Fermanı ile başlayan reformlar, Osmanlı'nın taşra yönetiminde etkili bir dönüşüm sağlayamadı. Merkeziyetçi reformlar, özellikle uzak taşra bölgelerinde büyük ölçüde uygulanamaz haldeydi. Halep-Musul-Bağdat hattında bu reformların etkisizliği, aşiretlerin bağımsız hareket etmesine olanak tanıdı.¹⁷ Nitekim bu hususta Irak coğrafyasında idarecilik yapan Osmanlı devlet adamları, aşiretlerin sebep oldukları asayişsizlik ve bu asayişsizliklerin engellenmesi için alınacak tedbirler hakkında merkeze layihalar gönderdikleri görülmektedir.¹⁸

Mali olarak Osmanlı Devleti'nin borçlanmaya dayalı ekonomik yapısı, taşradaki askeri ve idari masrafları karşılamayı zorlaştırdı. Bu durum, bölgedeki güvenlik güçlerinin yetersiz kalmasına neden oldu. Halep-Musul-Bağdat hattı, çölleşmiş alanlar ve dağlık

14 BOA., DH.ŞFR., 119-63.

15 “Aneze Aşireti Fırat'ın Şamiyye cihetinde ve Şammar Aşireti de El-Cezire kıtasında bulunurlar bu iki aşiret yekdiğerine hod ve muhalif olmağla aralarında hatt-ı fasıl olan Fırat Nehrini gayet içerlerinden bazıları geçecek olsa öbür taraf müdafaa ederek daire-i asliyelerine irca ederler Aneze Aşireti birçok fırkalara ve Şammar Aşireti başluca üç fırkaya taksim olup her fırkanın bir Şeyhi ve müteaddid muhtarları bulunarak efrad-ı aşair bunlar marifetiyle idare olunur aşireteyni mezkuriyet hesabsız koyun ve deveye malik ve suret-i maişetleri bunların yün ve sütünden edilen istifadeye münhasırdır benabirin mezkur aşiretler koyun ve develeri ray etmek üzere mevsimin müsaadesine göre sulu ve otlu yerlerde bulunmak mecburiyetinde ve bu sebeble mebni seyyar bir halde bulduklarından mevsim-i rebiada Aneze Aşireti'nin kısım-ı azamı Meskene civarına gelerek hasılatını Halep şehrinde ve Şammar Aşireti'nin bir fırkası Deyrizor ve diğeri Bağdad ve üçüncüsü Musul civarına gelup buralarda furuhat ederler.” BOA., DH.TMIK.M., 146-42/1.

16 Abdullah Saydam, “Tanzimat Devrinde Halep ve Musul Dolaylarında Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 1993, s. 253.

17 Gökhan Çetinsaya, “II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 7, 1999, s. 153-154; Tahir Öğüt, *18.-19. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 136.

18 Nazır, “Irak'taki Aşiretler Hakkında Osmanlı Devlet Adamlarının Gözlemleri”, s. 16.

bölgeler gibi zorlu coğrafi koşullarla çevriliydi. Bu durum, Osmanlı'nın askeri ve idari kontrolü için lojistik zorluklar yarattı. Ayrıca aşiretlerin hareket kabiliyeti de kontrolü zorlaştırıyordu.¹⁹ Şammar ve Aneze aşiretlerinin göçebe yaşam tarzı, merkezi otoritenin müdahalelerini etkisiz kıldı. Hızlı hareket eden bu aşiretler, Osmanlı ordusunun sabit ve geleneksel askeri taktiklerine üstünlük sağladı.

Aneze ve Şammar Aşiretleri Arasında Çatışma

1857 yılının sonları ve 1858 yılının başlarında, Aneze ve Şammar aşiretleri arasında şiddetli çatışmalar meydana gelmiştir. Arşiv kayıtlarından anlaşılabilirdiği kadarıyla, bu çatışmaların başlangıcında Şammar Aşireti'nin provokatif eylemleri belirleyici bir rol oynamıştır.²⁰ Ancak olayların sebepleri ne olursa olsun, iki aşiret arasındaki bu mücadele, bölgedeki istikrarsızlığı artırmış ve Fırat Nehri'nin güneyinde yaşayan Aneze kabilelerinin kuzeye doğru göç etmelerine yol açmıştır. Çatışmaların en kritik anlarından biri, 1857 yılının aralık ayında Musul yakınlarında yaşanmıştır. Bu bölgede karşı karşıya gelen iki aşiret arasında şiddetli bir muharebe gerçekleşmiş, savaş Aneze Aşireti'nin üstünlüğüyle sonuçlanmıştır. Ancak, bu zafer her iki taraf için de ağır kayıplara neden olmuştur. Hem Aneze hem de Şammar aşiretleri, askeri ve insan kaynakları açısından büyük zarar görmüştür. Bu mücadeleler, yalnızca iki aşiret arasındaki düşmanlıkları derinleştirmekle kalmamış, aynı zamanda Musul ve çevresinde asayişin bozulmasına neden olmuş, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki otoritesini daha da zayıflatmıştır.²¹

Hükümet bu iki aşiret arasında yaşanan olaylar hakkında bilgi edinmek, yaşanabilecek

-
- 19 “...Eşküyayı merkumenin şimdiye kadar tedip ve terbiyelerine muvaffak olunamadığının hükmünü şu vecihle beyan olunur ki bunların şehir ve kasaba ve kurra misillü bir guna cay-ı ikametleri olmayarak ve bir mahalde ba sükun mekan tutmayarak alel devam etfal ve ayal ve me'kulat ve emvalleri deve üstünde ve kendileri esb ve kısrak üzerlerinde olmalarıyla bir miktar haneleri on ve on beş saat mesafede aram üzere buldukları haber alınıp üzerlerine miktarı vaki asker ve top sevk olduğu takdirde egerçe asakiri merkumeye mukavemet edeceklerini akılları keserse yerlerinde durup tabya makamında develerini önlerine siper ederek muharebe ve mukabeleye kıyam ve ala gözleri kesmezse asker erişmezden birkaç saat mukaddem oldukları yerden yükleyip yirmi saat mesafe başka mahallere nasb-ı hiyam etmeleriyle her ne kadar takiplerine bezl-i makdur olunursa da altmış ve yetmiş saat mesafe ve daha irak mahallere çekilerek seyri seri ile gitmekte olduklarından naşi arkalarından erişmek adımıl mekan olduğuna ve öyle tül ve arzı iki yüz saat mesafe vasi ve susuz çöllerde zehair ve su verecek ve asakir barınacak kaza ve kurra ve han ve kışla misillü bir mahal olmadığına ve öyle yetmiş seksen saat mesafe çöllere şehir tarafından zehair ve su yetiştirilmek gayet müşkil ve düşvar idigüne...” BOA., MVL., 772-41; Taş Yasin, “XIX. Yüzyılda Harran Bölgesinde Eşküyalık ve Şemmer Aşireti'nin 1890 Yılı Eşküyalık Olayı”, *Harran ve Çevresi: Tarih*, ed. Abdullah Ekinci, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa, 2019, s. 319.
- 20 Diyarbakır'da ikamet eden İngiltere konsolosu tarafından sefarete gönderilen Aralık 1857 tarihli mektupta özetle şöyle denilmektedir: Şammar ismiyle anılan Arap kabilesinin Urfa şehri yakınlarında Aneze Araplarından birkaç fırka üzerine üç defa hücum ederek birkaç bin deve ve koyunlarını zapt etmişlerdir. Bunun üzerine Aneze Arapları intikam almak sevdasıyla harekete geçmiş, düşmanları olan Şammarlıları sahranın kuzey ve doğusu arasından sürmüşlerdir. Aneze Aşireti'nin sayıca fazla olması sebebiyle karşı koyamayacaklarını anlayan Şammarlılar Mardin taraflarına çekilip bölge idarecilerinden yardım talep etmişler ise de kabahatin tamamen kendilerinde olduğu belirtilerek bu istekleri reddedilmiştir. İngiliz konsolosunun sefarete gönderdiği mektup ve bu mektubun tercümesi için bkz. BOA., HR.TO., 228-26.
- 21 Meydana gelen muharebe ile ilgili bilgiler İngiltere konsolosunun başka bir tahriratında yer almaktadır. Bu muharebede Aneze Aşireti'nden 600, Şammar Aşireti'nden 4.000 kişi telef olmuştur. BOA., HR.TO., 228-45; Benzer, *Osmanlı Dönemi Urfa Bölgesinde Aşiret-Devlet İlişkileri*, s. 124.

olumsuzlukların önüne geçmek için bölge idarecileriyle irtibat halinde olmuştur.²² Ayrıca gerek devlet nezdinde gerekse halk nezdinde Aneze ve Şammar aşiretlerinin sebep olduğu veya olacağı zararların önüne geçmek için bir dizi tedbirlerin de alındığı görülmektedir.²³ Anezeliler, bu olay sonrasında Urfa, Siverek ve Mardin taraflarına daha sık gelmekte bu bölgelerde uygunsuzluğa neden olmaktaydılar. Kasım 1859 tarihinde Mardin Kaymakamı'na gönderilen yazıda Şammar Aşireti'ne olan düşmanlıklarını öne süren Aneze Araplarından Fedan kabilesi, şeyhleri olan Deham önderliğinde Mardin havalisine saldırmışlardır. Burada bulunan Şammar Aşireti üyelerinden Şeyh Abdülkerim ile biraderi ve amcaları Şeyh Hicr, kabileleriyle birlikte Musul taraflarına ve bazıları dahi Diyarbakır'a tabi Karacadağ bölgesine çekilmiştir. Şeyh Deham taltif edilerek saldırılarından vazgeçirilmiş olmasına rağmen, yine Aneze kabilelerinden olup Siverek Sancağı'nda bulunan Şeyh Cedan, Şammar Aşireti'nin hükümet tarafından himaye edildiğini söyleyerek başında bulunduğu bir takım eşkıya ile birlikte Şammarlılar üzerine hücum etmiştir. Bölgedeki ahali ve fukaraya zarar veren Anezeliler, bir iki köyü yakmışlar, birkaç adamı öldürmüşler ve köylülerin kuyularda bulunan zahirelerinden bir miktarını gasp etmişlerdir. Eşkıyanın bu asayişsiz tavırları Orduyu Hümayun'a bildirilmiş ve önüne geçilmesi için tedbir alınması istenmiştir.²⁴

1860 yılında Aneze ve Şammar aşiretleri arasında gerçekleşen çatışmalar, bölgedeki geleneksel aşiret dengelerini sarsan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu olayların kökeni, Aneze Aşireti'ne mensup Şeyh Deham ve Şeyh Cedan arasındaki anlaşmazlıklara dayanmaktadır. Başlangıçta içsel bir ihtilaf olarak görülen bu sorun, kısa sürede Aneze ve Şammar aşiretlerini de kapsayan geniş çaplı bir çatışmaya dönüşmüştür. Aneze Aşireti'nin lideri (şeyhül meşayih) konumundaki Şeyh Cedan, Şeyh Deham'ın Halep bölgesinde sergilediği itaatsiz tutumlara karşı harekete geçmiştir. İki taraf arasında yaşanan gerginlik, Halep civarında bir muharebeye yol açmıştır. Bu muharebede yenilen Şeyh Deham, yanındakilerle birlikte Urfa bölgesine kaçmıştır. Ancak, bu kaçış, çatışmanın sona ermesini sağlamamış; tam aksine, gerginliklerin daha da büyümesine neden olmuştur. Urfa'ya firar eden Şeyh Deham, burada Şammar Aşireti'ne mensup kabilelerle ittifak kurmuştur. Şammar Aşireti, bölgedeki güçlü varlığı ve Osmanlı Devleti'nden aldığı dolaylı destek sayesinde Deham'a önemli bir koruma sağlamıştır. Bu durum, Cedan'ın Deham'a karşı mücadelesini daha karmaşık bir hale getirmiştir. Şeyh Cedan, Deham'ı takip ederek Urfa'ya gitmiş ve burada Deham'ın güçlerine karşı bir çatışmaya girişmiştir. Ancak, Şeyh Deham'ın yanında yer alan Şammar aşiretinin desteği ve Osmanlı Devleti'nin dolaylı müdahaleleri, Cedan'ın bu mücadelede ağır bir yenilgi almasına yol açmıştır. Cedan, bu çatışmadan canını zor kurtarabilmiş, ancak hem kendisi hem de Aneze Aşireti için büyük bir itibar kaybı yaşamıştır.²⁵

Muharebede başarılı olunması ve Aneze eşkıyasının büyük bir hezimet yaşayarak Urfa bölgesinden uzaklaştırılmasında Şammar Aşireti ve onların başında bulunan Şeyh Abdülkerim'in etkisi önem arz etmektedir. Hem bu başarıdaki etkisi hem de devlete karşı olan itaatkâr tavırları ve sadakati sebebiyle Şammar Şeyhi Abdülkerim'e Mart 1860

22 BOA., HR.MKT., 223-54.

23 BOA., MKT.UM., 298-49.

24 BOA., A.MKT.UM., 379-61.

25 BOA., A.MKT.UM., 428-48.

tarihinde devlet tarafından beşinci rütbeden Mecidiye Nişanı verilmesi teklif edilmiştir.²⁶ Nitekim bu hususta merkez tarafından yapılan değerlendirme neticesinde Abdülkerim'in devletle olan irtibatını bir kat daha arttırmak için kendisine bu nişanın verilmesi uygun görülmüştür.²⁷

Osmanlı idaresi, söz konusu aşiretleri tedip ile yola getirerek yahut gerektiğinde onların şekavet hareketlerini, yağma, talan gibi olaylarını üzerlerine askeri güç sevk ederek önlemeye çalıştı.²⁸ Devlet bütçesine ciddi bir yük getiren bu önlemlere rağmen asayişsizliğin önüne geçilemedi. Merkezi otorite, XVII. yüzyılda uygulanmaya başlanan ve sonrasında kısmen ara verilen aşiretleri iskân politikasına tekrar ağırlık vermek zorunda kaldı. Devlet, aşiretler arası nizamı temin etmek ve vergi tahsilini düzene koymak için göçebe ve yarı göçebe aşiretlerin iskânına gayret göstermiş, iskân edilen aşiretlere geçimlerini sağlamaları amacıyla toprak tahsisi dahil her türlü yardımı yapmıştır.²⁹ Ancak tüm bu çabalara rağmen bu iki aşiretin gerek yerli ahali, tüccar ve yolculara gerekse birbirilerine karşı olan gasp, yağma ve talan faaliyetlerine engel olunamamıştır.

Sonuç

19. yüzyılın ortalarında Halep-Musul-Bağdat hattında Aneze ve Şammar aşiretleri arasındaki mücadele, sadece iki aşiret arasındaki bir rekabetten ibaret olmayıp, Osmanlı Devleti'nin taşra idaresindeki otorite boşluklarını, merkezi yönetim ile yerel unsurlar arasındaki karmaşık ilişkileri ve bölgedeki ekonomik-sosyal dinamikleri şekillendiren çok boyutlu bir sorunlar bütünü olarak değerlendirilebilir. Aneze Aşireti gerek nüfus üstünlüğü gerekse coğrafi hareket kabiliyeti sayesinde geniş bir alanda etkinlik gösteren bir güç odağı haline gelmiştir. Fırat Nehri, iki aşiret arasındaki sınır işlevi görmesine rağmen Aneze'nin nehri aşarak Şammar topraklarına düzenlediği yağma ve saldırılar, bölgesel istikrarı derinden sarsmıştır. Bu tür saldırılar, sadece aşiretler arası çatışmayı körüklemekle kalmamış, aynı zamanda bölgedeki yerleşik halkın güvenliğini tehdit etmiş ve ticaret yollarını savunmasız bırakmıştır. Özellikle Osmanlı'nın Halep ve Musul gibi önemli şehirlerini birbirine bağlayan

26 Urfa Mutasarrıfı Mehmet Takiyüddin Bey tarafından merkeze gönderilen yazıda özetle şunlar ifade edilmiştir: Bağdat ve Musul havalisinde bulunan Şammar Aşireti Şeyhi Abdülkerim ibn Sufuk, başında bulunduğu dört bin hane ile her sene kış aylarında Urfa bölgesine gelmektedir. Önceleri bölgede bazı uygunsuzluklara yol açmalarına rağmen bu sene (1860) maiyeti birlikte tekrar buraya gelen Şammar Aşireti, itaat altına alınmış ve Urfa'ya on sekiz saat mesafesi bulunan çöl tarafından Harran Nahiyesi'ne kadar uzanan bölgede göçebe olarak yerleştirilmişti. Aneze eşkiyasının yaklaşık 8.000 hane ve diğer bazı kuvvetlerle Urfa bölgesine saldırısı esnasında, Şeyh Abdülkerim 4.000 atlısı ile ileri saflarda Aneze Şeyhi Cedan'a karşı merdane mücadele etmiş ve sadakati ile güven vermiştir. Bunların yanı sıra Şammar Aşireti gibi büyük bir aşiretin reisi olması ve gerektiğinde askeri kuvvetlerini maaşsız olarak Urfa Sancağı'nın muhafazasına amade edebileceği belirtilmiştir. Ayrıca bu kabilelerin kadim mizaçları olan bedeviyetlerinden yavaş yavaş sıyrılmak ve medeniyet dairesine başka bir deyişle yerleşik hayata geçmeye istekli ve meyilli oldukları göz önünde bulundurularak Şeyh Abdülkerim'in Mecidiye Nişanı ile mükafatlandırılmasının uygun olacağı söylenmiştir. BOA., İ.DH., 462-30764.

27 BOA., A.MKT.MHM., 196-81; BOA., A.DVNS.MHM.d., 31, 26.

28 BOA., A.)MKT., 201-88.

29 "...Saleful zikr eyalat ve elviyenin vasatında bulunan cezire-i mezburede yüz bin kadar zirai kifayet idecek ala ve münbit arazi eşkiyayı şamil kasaba ve kurra mevcut olup cümlesi sinni adideden beri hali ve harabe olmakla iş bu iki taife urbanı merkumenin yedlerinden bir tağrib deve ve esb ve kısrakları ahz ve furuht ve esmanına öküz ve inek ve tohum varidat ziraiye iştira ile cümlesini kurrahay-ı mezkureye iskan..." BOA., MVL., 772-41.

bu güzergâh üzerindeki ticari hareketlilik, sık sık kesintiye uğramış ve ekonomik maliyetler yaratmıştır.

Şammar Aşireti ise, Osmanlı Devleti'nin güneyindeki otorite boşluklarından yararlanarak sadece savunma değil, aynı zamanda bölgede bir güç merkezi olma çabasına girmiştir. Şammar, aşiret yapısını ve askeri gücünü etkin şekilde kullanarak, yerleşik halk ve diğer aşiretler üzerinde nüfuz kurmaya çalışmıştır. Bu süreçte Osmanlı merkezi yönetiminin Tanzimat Dönemi ile birlikte başlattığı reform hareketleri, özellikle asayişin sağlanması konusunda ciddi sınamalarla karşılaşmıştır. Tanzimat reformları, teoride taşradaki merkezi otoriteyi güçlendirmeyi amaçlasa da, Aneze ve Şammar gibi aşiretlerin etkinliği, bu reformların uygulanabilirliğini önemli ölçüde sınırlandırmıştır.

Bu iki aşiret arasındaki mücadele, yalnızca yerel bir güç dengesi savaşı olarak değerlendirilmemelidir. Osmanlı'nın güney taşrasında yaşanan bu tür çatışmalar, merkezi otoritenin taşrada nasıl algılandığını, yerel unsurların Osmanlı reformlarına tepkisini ve bölgesel dinamiklerin merkezi idareyle nasıl çatıştığını anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Aneze ve Şammar gibi aşiretlerin yarattığı otorite boşluğu, yalnızca güvenlik sorunlarına yol açmamış; aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin reformlar yoluyla oluşturmak istediği modernleşme sürecini de sekteye uğratmıştır. Bu durum, bölgesel otorite mücadelelerinin Osmanlı'nın merkez-taşra ilişkilerini şekillendiren önemli bir etken olduğunu göstermektedir. Nitekim bu iki aşiret arasındaki çekişmenin ezelden ebede doğru bir seyir aldığı söylenebilir. Çünkü aralarındaki rekabetin Osmanlı Devleti'nin yıkılışına ve Cumhuriyet dönemine kadar devam ettiği kaynaklardan takip edilebilmektedir. Devrin şartlarına ve imkanlarına göre form değiştirmekle birlikte bu rekabet günümüzde de devam etmektedir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Kaynakları

- BOA., MKT.UM., 298-49.
- BOA., A.MKT.UM., 379-61.
- BOA., A.MKT.UM., 428-48.
- BOA., A.MKT.MHM., 196-81.
- BOA., A.DVNS.MHM.d., 31, 26.
- BOA., A.)MKT., 201-88.
- BOA., DH.ŞFR., 41-240.
- BOA., DH.ŞFR., 119-63.
- BOA., DH.TMIK.M., 146-42/1.
- BOA., HR.TO., 228-26.
- BOA., HR.TO., 228-45.
- BOA., HR.MKT., 223-54.
- BOA., İ.DH., 462-30764.
- BOA., MVL., 772-41.
- BOA., MVL., 772-41.

Telif ve Tetkik Eserler

Benzer, Zafer, *Osmanlı Dönemi Urfa Bölgesinde Aşiret-Devlet İlişkileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2022.

_____, “XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Urfa Bölgesindeki Aşiretlerin Eşkıyalık Hareketleri Üzerine Bazı Tespitler”, *History Studies*, C. 14, S. 2, Mayıs 2023, ss. 273-298.

Çetinsaya, Gökhan, “II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak’ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 7, 1999, ss. 153-168.

Guillaume, A., “Şammar (Şemmer)”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, ss. 406-408.

Karlangıç, Osman, “19. Yüzyılın Ortalarında Antakya-Maraş Güzergâhında Asayiş Sorunları ve Devlet Düzeninin Yeniden Tesisi”, *Siyasi, Sosyal, Ekonomik Bakış Açılılarıyla Ortaçağ’dan Cumhuriyet’e Yeni Yaklaşımlar*, ed. Tekin İdem, Sonçağ Akademi Yayınları, Ankara, 2022, ss. 185-211.

Mehmed Hürşid (Paşa), *Seyâhatnâme-i Hudûd*, Çev. Alâattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul, 1997.

Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), Proje Yöneticisi İsmet Binark, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1993.

Nazır, Bayram, “Irak’taki Aşiretler Hakkında Osmanlı Devlet Adamlarının Gözlemleri”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar 2008, S: 15, ss. 5-20.

Öğüt, Tahir, *18.-19. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara, 2013.

Özaydın, Abdülkerim, “Aneze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, 1991, ss. 195-196.

Reckendorf, H., “Aneze”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, ss. 433-434.

Saydam, Abdullah, “Tanzimat Devrinde Halep ve Musul Dolaylarında Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 1993, ss. 243-255.

Sonat, Ramazan, “Bir Arap Aşiretinin XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Irak, Suriye ve Anadolu Üçgeninde İcra Ettiği Faaliyetler ve Osmanlı Devleti’nin Bu Faaliyetler Karşısındaki Tutumu: Şammar Aşireti Bağlamında Devletin Aşiretlerle İmtihani Üzerine Bir Çalışma”, *Geçmişten Günümüze Tarih Araştırmaları*, ed. Mutlu Adak, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, ss. 351-378.

Şanda, Mehmet Nuri, *Urfa Sancağı ve Çevresinde Aşiretler (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2021.

Taş, Yasin, “Osmanlı Topraklarında Eşkıyalık Teaddileri ya da Irak-Suriye Bölgesi Arap Aşiretlerinin Ekonomik Kaynakları: Gazve ve Huva”, *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik’e Armağan*, ed. Burak Kocaoğlu, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, ss. 839-856.

_____, “XIX. Yüzyılda Harran Bölgesinde Eşkıyalık ve Şemmer Aşireti’nin 1890 Yılı Eşkıyalık Olayı”, *Harran ve Çevresi: Tarih*, ed. Abdullah Ekinci, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa, 2019, ss. 317-324.

Üner, Mehmet Emin, *Urfa Gümrük Defterleri Transkripsiyon ve Değerlendirme (H. 1148-1153/M. 1736-1741)*, Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Şanlıurfa 2017.

Yakut, Kemal, “Tanzimat Döneminde Irak ve Suriye’de Arap Aşiretleri ve Devlet”, *Yeni Türkiye*, Yıl 2016, Sayı 83, ss. 483-489.